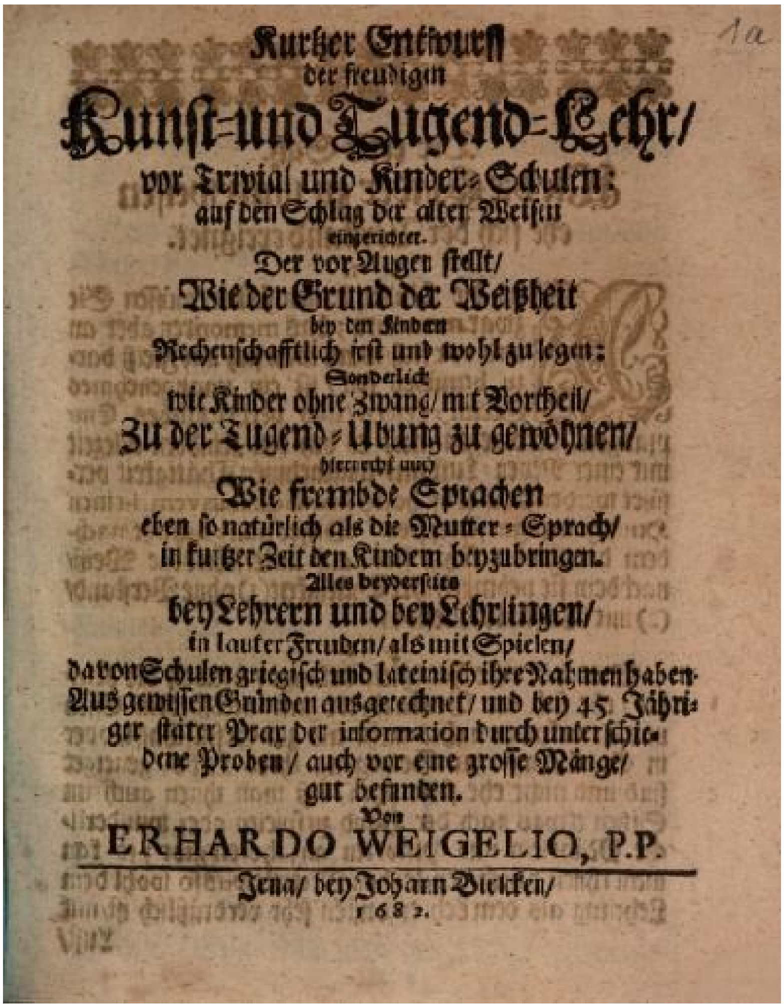
Kurtzer Entwurff
der freudigen
Kunst- und Tugend-Lehr/
vor Trivial und Kinder-Schulen:
auf den Schlag der alten Weisen
eingerichtet.
Der vor Augen stellt/
Wie der Grund der Weißheit
bey den Kindern
Rechenschafftlich recht und wohl zu legen:
Sonderlich
wie Kinder ohne Zwang/ mit Vortheil/
Zu der Tugend-Ubung zu gewöhnen/
hiernechst auch
Wie frembde Sprachen
eben so natürlich als die Mutter-Sprach/
in kurtzer Zeit den Kindern beyzubringen.
Alles beyderseits
bey Lehrern und bey Lehrlingen/
in lauter Freuden/ als mit Spielen/
davon Schulen griegisch und lateinisch ihre Nahmen haben.
Aus gewissen Gründen ausgerechnet/ und bey 45. Jähriger stäter Prax der information durch unterschiedene Proben/ auch vor eine grosse Mänge/ gut befunden.
Von
ERHARDO WEIGELIO, P.P.
Jena/ bey Johann Bielcken/
1682.

**ERHARD WEIGEL**

**KURTZER ENTWURFF DER FREUDIGEN KUNST- UND TUGEND-LEHR, VOR TRIVIAL UND KINDER-SCHULEN: AUF DEN SCHLAG DER ALTEN WEISEN EINGERICHTET**

**KORT ONTWERP DER OPGEWEKTE KUNST- EN DEUGDLEER, VOOR GYMNASIA EN KINDERSCHOLEN, INGERICHT NAAR DE LEIS DER OUDE FILOSOFEN**

**1 6 8 2**

vertaling:

Ruud Muschter
∵

Groningen

muschter@home.nl

alle werken:
www.kb.nl
www.archive.org

11 augustus 2025

INHOUDSOPGAVE

Bronvermelding ..... 4
Het omslag ..... 5
Inleiding van de vertaler ..... 6
De eerste stelling. Hoe de kinderen te onderwijzen voordat het verstand zich voordoet. ..... 7
De tweede stelling. Hoe de kinderen, wanneer het verstand zich voordoet, tot de jeugd begint, dat wil zeggen, ongeveer tot in het twaalfde jaar, te onderwijzen ..... 9
Toegift ..... 12
Kort ontwerp van het middel tot verkieslijk opnemen van alle kunst- en handwerken ..... 14
Toegift ..... 16

BRONVERMELDING

Jena, 1682

https://www.zvdd.de/dms/load/met/?PPN=urn%3Anbn%3Ade%3Abvb%3A12-bsb10687432-9

https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10687432?page=,1

Bayerische Staatsbibliothek, München

HET OMSLAG

Kort ontwerp
der opgewekte
kunst- en deugdleer,
voor gymnasia en kinderscholen;
naar de leis der oude filosofen
ingericht.
Dat voor ogen stelt
hoe de basis der filosofie
bij de kinderen
verantwoordelijk stevig en goed te leggen.
Met name
hoe kinderen zonder dwang met gemak
aan het beoefenen der deugd te wennen
en hiernaast ook
hoe vreemde talen
net zo natuurlijk als de moedertaal
in korte tijd de kinderen bij te brengen.
Alles beiderzijds
bij leraren en bij leerlingen
in louter vreugde, als met spelen,
waaraan de Griekse en Latijnse scholen hun namen ontlenen.
Uit bepaalde beginselen uitgerekend en bij 45-jari-
ge voortdurende toepassing der informatie door diver-
se toetsen ook voor een grote massa
geschikt bevonden.

Door Erhard Weigel, P.P.

Jena, bij Johann Bielcken,
1682.

INLEIDING VAN DE VERTALER

Dit werk is geschreven door Erhard Weigel (1625-1699), een zeer veelzijdig wiskundige en filosoof. Hij werd geïnspireerd door de opvoedkundige theorieën van Comenius en richtte in 1689 de zogeheten 'Tugendschule' (deugdschool) op.

Zijn onderwijsmethode kenmerkte zich door een combinatie van spel en onderricht, zodat de kinderen al spelend kennis konden opdoen. De gebruikelijk scholen noemde hij "Leide-Schulen", 'leedscholen', omdat het leren daar een kwelling was.

Het huidige werk bevat feitelijk twee afzonderlijke werken. Aangezien ze in één band zijn verschenen, is dat in deze vertaling gehandhaafd.

Het lezen wordt bemoeilijkt doordat de auteur constant veel bijzinnen gebruikt, waardoor het zicht op de hoofdzin verloren gaat. Sommige zinnen bestrijken zelfs de lengte van een gehele pagina, waarbij de auteur zich in zijn redenering dreigt te verslikken en het betoog onontwarbaar is geworden.

Zie ook mijn vertaling van zijn werk 'Von der Nothwendigkeit der Angewehnung dessen/ Was man in gerechter Maß und Weiß zu thun hat/ über das/ Daß man die Wissenschafft davon gelernet hat : Samt einer Kurtzen Relation, Wie weit es mit der angestellten Kunst- und Tugend-Schul bißher gekommen sei.' (Over de noodzaak van het aanwennen van hetgeen men met de juiste maat en wijze moet doen, waarbij men er tevens kennis over heeft opgedaan. Plus een korte uiteenzetting over hoe ver het met de aangestelde kunst- en deugdschool tot nu toe gegaan is.). Jena, 1691. (Koninklijke Bibliotheek en www.archive.org).

Ruud Muschter.

DE EERSTE STELLING.
HOE DE KINDEREN TE ONDERWIJZEN
VOORDAT HET VERSTAND ZICH VOORDOET.

§ 1.

Hetgeen de kinderen moeten leren, moeten zij weliswaar memoreren, doch het memoreren op zich, wanneer men zich daar met vlijt voor moet inspannen, is een onaangenaam zielslijden en vervelend ontvangen. Derhalve moet het bij de kinderen altijd met een nevenplezier en aangename bezigheid verzoet worden, want anders is het 'invitis canibus venari', ofwel een hond tot jagen slepen. Dit nu geschiedt, nadat de kinderen daartoe in staat zijn, op diverse manieren, namelijk nadat zij hun vermogen (1) zonder verstand (2) met verstand uitoefenen.

§ 2.

Wat de eerste bezigheid betreft, aangezien de kinderen voordat het verstand zich voordoet, naast het eten en drinken niets meer dan tot gezelschap, of in gezelschap tot beweging van hun lichaam geneigd zijn, en niet eerder stilzitten dan nadat men hen ook bij het zitten iets tot spelen ter hand stelt, of wonderlijke sprookjes en geschiedenissen geeft om aan te horen, kan men hen die door dergelijke middelen, wat zowel voor de leerling als de leraar anders zeer vervelend is, met plezier tot een goed begin inboezemen. Doch steeds moet men eerst de 'sacra' (het gebed, om te leiden tot kennis van God) met vermaning, doch fijn kort, bij het staan of zitten, en ook bij het knielen, met hen uitvoeren.

§ 3.

Het vervelendste van de leer, de aanvang van alle kunsten, te weten het schrijven en lezen, leren jonge en oude lieden, en wel velen van hen, samen door middel van de beweging van een nieuw bedachte, verderop beschreven speel- en schrijfregel, aangezien een enkele leider vele lieden tegelijk de hand kan voeren en hun de letters ongemerkt bijbrengen; ja, door alle zintuigen als met een trechter gemakkelijk inboezemen en intrechteren: als met het spreken door de oren, met het voorschrift door de ogen, met de nadruk door de handen, met de naspraak door de tong; en daarbij met een aldus gevormde brood- en boekletter ook door de mond en neus, keel en maag; wanneer de kinderen ze als uit een boekdrukkerskast eerst ordelijk - voordat zij ze mogen opeten - zetten en er bepaalde woorden uit moeten vormen. Daarmee kunnen de kinderen dan de letters feitelijk volmaakt en zeer gemakkelijk en spoedig ontvangen, ja, zich eigen maken, of zich in hen veranderen en ze mondeling of schriftelijk wederom uiten en aldus spelenderwijze met goede smaak leren lezen en schrijven.

§ 4.

Na toereikend plezier met dit schrijf- en leesspel kan men het tere lichaam der kinderen met bescheidenheid laten bewegen en hun daardoor datgene wat zonder verstand slechts gememoreerd kan worden, met plezier laten begrijpen, namelijk:
1. de woorden of frasen van vreemde talen.
2. het schrijven[1].
3. de leerzinnen en -spreuken, zoals ook het één maal één. En ten slotte
4. de kunstregels van de grammatica, of ook van de dialectiek en retoriek.

Hetgeen (achtereenvolgens) net als de catechismus, ook de kleinste kinderen gemakkelijk in het geheugen kunnen vatten, wanneer zij hetgeen de voorroeper hun voorschreeuwt, luid naroepen, en intussen hetzij slechts bij het lopen (met hoffelijke plaatsing van hun ledematen) steeds zacht voortschrijden; of op de banken van hun klassen, die voor dit doel zwevend aangegeven kunnen

[1] "den Donat.". Onduidelijk.

worden, doch ook naar believen vastgesteld kunnen worden, zoals ook met name beschreven is geworden, schommelend heen en weer gaan. Dit heten zweefklassen.

§ 5.

Wanneer zij stilzitten en niet schrijven of lezen, moet men hen daadwerkelijk plaatsgevonden geschiedenissen in plaats van de sprookjes, en zo nu en dan ook zedenrijke fabels in de school vertellen, die zij net zo gemakkelijk als onnozele sprookjes[2] opnemen, aangezien de geschiedenissen uit de Bijbel, doch met onderscheid voor de profane geschiedenissen uitgelezen, en als 'parva biblia'[3] hun gemakkelijk bekend gemaakt kunnen worden.

§ 6.

Daarnevens echter en tussendoor, moet men hun voortdurend met bijzondere lieflijkheid over God als hun ware Vader (die ons het leven en de adem, en verder alles wat wij hebben, geeft) dicteren: en hiernevens het onderscheid tussen de mens en de dieren ijverig voorstellen en hun duidelijk onderwijzen, dat het lichaam, net zoals bij de dieren, een zeer gering deel van de mens is. De ziel echter, als een geest naar Gods evenbeeld geschapen, is het wonderbare wezen, het voornaamste deel van de mens, dat aan geen enkel dier verleend is; waaraan, als aan de meester en regent, alle ledematen slechts als instrument en werktuig ondergeschikt zijn om ze te besturen, zoals een ridder zijn paard in bedwang moet houden, moet aanwijzen, gewennen en leiden. Want daarmee worden zij gewaar dat zij iets beters zijn dan aapachtigen, katachtigen, geitachtigen of bokkigen. Reden waarom zij ook anders dan dergelijke dieren moeten spelen.

§ 7.

Alzo leren zij nog in de tedere jeugd (in de kindheid) voordat het verstand komt, vervolgens de basis van de godsvrucht en alle deugden - alle dingen die voor het geheugen anders zozeer moeizaam in te prenten zijn - met louter plezier bij het spelen, zozeer, dat zij buiten dit school- en kunstspel, dat redelijk is, verder niet naar andere spelen, naar moedwillige straatspelen of andere onredelijke beginnen te vragen. Doch aangezien zij thuis niets bezigs weten uit te richten, laten zij zich met de in de hemelwijzer aangegeven huishoudelijke spelen wel vergenoegen.

---

[2] "Mährlein ihrer Päplkäten". Onduidelijk.
[3] "Bijbelse hapjes".

## DE TWEEDE STELLING.
## HOE DE KINDEREN, WANNEER HET VERSTAND ZICH VOORDOET, TOT DE JEUGD BEGINT, DAT WIL ZEGGEN, ONGEVEER TOT IN HET TWAALFDE JAAR, TE ONDERWIJZEN.

§ 1.

Dat de kinderen zich vanaf het vijfde of zesde jaar tot in het tiende of twaalfde weliswaar nog enigszins kinderlijk, doch daarbij ook verstandig betonen, en met name dat zij de natuur en kunst die God de geest van de mens van kindsbeen af - en nog steeds - verordineerd heeft om daarmee verstandig bezig te zijn, een bijzondere liefde toedragen en ook met hun werken gaarne te maken hebben, en niet alleen om de zintuigen aan de lieflijkheid daarvan te wijden, ze te beschouwen, aan te horen, te betasten, ze te proeven en eraan te ruiken, doch ook de tedere geest daarmee te oefenen, ze te tellen, meten, ordenen richten, componeren en scheiden, met bouwen te snijden, te vormen en dergelijke; zulks is aan den dag, zodat de ouders samen met de leraren genoeg te doen krijgen om hen daarvan af te houden.

§ 2.

Nu zijn dit allemaal staaltjes van het groeiende verstand en oordeel[4], aangezien iets dergelijks verder geen enkel dier gewend is te doen. Daaruit valt ook gemakkelijk af te leiden, dat men deze kinderen, wanneer men bij hen het verstand wil opbouwen en hen voor kunst en deugd met liefelijkheid wil aanvoeren, niets beters noch verkieslijkers en ook niets aanmoedigenders te doen kan aanbieden, dan ten eerste, wanneer men hun de dingen en vooral de zeldzame dingen qua gedaante en enige werking laat leren kennen; zo nu en dan bij het gaan wandelen op het veld, in het woud, in de tuin, weide en dergelijke; doch ordentelijk, door middel van ingezamelde en visueel gerangschikte naturaliën en kunstigheden. De sterren leren zij tegelijk met de 200 sterrenkast kennen.[5] Ten tweede, dat wanneer men dergelijke dingen onderkent en er verantwoordelijk mee omgaat (hetgeen de beide aspecten zijn van de werkelijkheid[6]), dit aan de kinderen een stevige en zekere basis geeft, die zij gemakkelijk kunnen begrijpen en die hun ook net zo liefelijk als de dingen zelf voorkomt.

§ 3.

Een dergelijke basis geven de door de oude filosofen reeds lang daartoe verordineerde vier vrije kunsten, namelijk:
1. De arithmetica, de getal- en rekenkunst.
2. De geometria, de meet- en richtkunst.
3. De astronomia, de aard- en hemelkunst.
4. De musica, de klank- en harmoniekunst.

Slechts begrepen naar de grootte, naar de rudimenten, zoveel als de tedere leeftijd kan vatten. Want met deze, net als met datgene wat kinderen van harte aangenaam is, instrueren zij hun tedere karakter[7] naar Gods wil (die alles in de wereld naar getal, maat en gewicht in fraaie ordening en proportie geschapen heeft) zo goed mogelijk, en scherpen het oordeel, zodat het in staat raakt om zowel de

---

[4] "judicii".
[5] "200 Ellichten Stern-Schranken". Dit lijkt te verwijzen naar een uitvinding van Weigel, die niet alleen pedagoog, maar ook astronoom was, te weten het 'Astrodictium compositum'. "Ein Sternschranken, dadurch über hundert Personen ihr Absehn auf jeden begehrten Stern zugleich und geschwind zu richten. Ist ein gross Instrument, welches über 100 Observatores auf einmal fasset" Zie: https://www.google.nl/books/edition/Zeitschrift_f%C3%BCr_Mathematik_und_Physik/eGU8_oWrnCgC?hl=nl&gbpv=1&dq=sternschrank&pg=PA39&printsec=frontcover', Zeitschrift für Mathematik und Physik', 13e jaargang, Leipzig 1868.
[6] "Real-Weisheit".
[7] "ingenium".

filosofie der natuur en kunst, alsook de burgerlijke verstandigheid en voorzichtigheid gemakkelijk te begrijpen en tot goede praktijk te brengen.

§ 4.

Hoe er in het geheel niets in de wereld te denken of ook te doen kan voorvallen dat niet op de vorenvermelde kunsten betrekking heeft. Want de beide eerste geven de algemene grond en wijzen aan, hoe men met alle dingen naar het getal van hun inhoud en naar doel of werking, met rekenschap moet omgaan, en ze tot een bepaald doel geschikt en goed geproportioneerd moet aanbrengen en aanwenden. Van de laatste geeft de eerste een bijzondere grond. Het is een voortreffelijk voorbeeld hoe men met natuurlijke kwesties moet omgaan, dat men ze leert begrijpen en nabootsen, en ook daaruit de Schepper aller dingen overal voor ogen leert hebben. De tweede geeft de andere bijzondere grond, dat wil zeggen een voortreffelijk voorbeeld hoe men zich in civiele en burgerlijke aangelegenheden (met toestemmen en pauzeren in gezelschap) moet gedragen, opdat men de verlangde harmonie tot welstand van het algemene wezen moge treffen en daarnevens zichzelf en de zijnen niet mag vergeten.

§ 5.

Behalve deze belangrijke nuttigheden echter, stichten deze rudimenten der vier vrije kunsten, hetgeen te verwonderen is, ook twee bijzondere en zeer verkieslijke nevennuttigheden, wanneer ze een geschikt, aangenaam, gemakkelijk, doch nadrukkelijk en daarom door God daartoe gewijd middel geven. Ten eerste, iedere vreemde taal gans zonder opgedrongen memoreren vanzelf te leren. En ten tweede, alle deugden, deels rechtstreeks, deels door nadrukkelijke gelijkenis, aan de kinderen ook met plezier en gereedheid voor de praktijk, aan te wennen. Een vreemde taal kan door de vrije kunsten vanzelf door eenieder begrepen worden, ongeacht of de bovenvermelde regels der grammatica en retorica in de kindheid benevens het schrijven[8] met plezier gememoreerd zijn of niet. Want wanneer men deze kunsten in een vreemde taal die men moet leren, behandelt, terwijl daarin zoal niet alle kwesties, doch de basis van alle voorkomt (zoals onze geest, naar overeenkomst der getallen en de doeleinden, aan de lichamelijke kwesties, strekkingen en figuren alle dingen pleegt te vatten en voor te stellen, aangezien 'intellectus omnia per proportionem ad extensa concipit'[9]), is het feitelijk net als wanneer de moeder of voedstermoeder haar kleine kinderen de gebruikelijke moedertaal met voortdurend voorbrabbelen benevens het aanwijzen met de vingers op de hiervoor besproken kwesties zelfs in twee jaar uit de ruwe wortel pleegt bij te brengen. Dan zijn de kinderen met dergelijke, en tevens nuttige vrije kunsten, met plezier goed bezig, en brengen behalve de basis van de filosofie ook de vreemde taal, zoals het Latijn, daarmee in het hoofd, zoals brood met wijn[10] in de maag.

§ 6.

Ten tweede, hetgeen nog belangrijker is, laten zich bij de beoefening van deze vrije kunsten, met name de rekenkunst, ook alle deugden met bijzondere nadruk bij de kinderen liefelijk aanwennen. Niet slechts door ze te benoemen, doch ook met een vaardigheid naar hun leeftijd, om ze te praktiseren en tot voortdurende wasdom te bevorderen. Zoals bij met name de twee basisdeugden: (1) philomathia, de leergierigheid, zich gaarne door de wijsheid van Gods indirect, door leraar, en direct, door eigen bezinning in natuurlijke dingen rekenschappelijk[11] laten aanduiden (hetgeen het kanaal is van alle andere deugden); (2) de considerantia, de bedachtzaamheid, de indirecte en directe leiding van God in natuurlijke dingen door de rekenschap met plezier en liefde voor proeve en toets na te komen (die de zuster is van alle deugden). Deze twee basisdeugden, zeg ik, worden ons door scherp rekenen en

---

[8] "neben dem Donat.".

[9] 'het verstand alle dingen naar rato uitgebreid voorstelt'.

[10] "mit Weine, beij der Märte". Onduidelijk.

[11] "rechenschafftlich", 'rekenschappelijk'. De auteur verwijst naar de 4 kunsten.

meten rechtstreeks, doch ongemerkt, aangewend. Wij leren ook daarbij met kennis en met wil, om geen aspect - om maar te zwijgen van meer, vergeefs of minder - tot bedrog in ons handelen in te voegen, doch meteen en juist en niet te weinig, niet te veel, te doen; precies, doch ook rechtvaardig te handelen; arbeidzaam, geduldig, spaarzaam en economisch te handelen en met onze buren vreedzaam, verdraagzaam en ook behulpzaam om te gaan, hetgeen alles ter gelegenheid van het rekenen en meten der figuren, door gracieus herinneren, levendig voorgesteld en de kinderen aangewend kan worden, hetgeen zich er goed toe leent om in een bijzonder traktaatje uitgevoerd te worden.

§ 7.

Tussen de reken- en meeturen van de vier vrije kunsten, waarbij de kinderen meestal moeten zitten of staan, kunnen oefeningen voor lichaamsbeweging bemiddeld of voorgenomen worden, waarvan elke als aan de rekenkunde of geometrie ontspringt, en aldus niets anders is dan een voortzetting van het leren. Bijvoorbeeld naar de aard van de hoek, door reflectie de bol in de wig, alsook de bal met het racket te drijven en met de biljartkeu te besturen, en dergelijke. En ook sterrenlichamen, modellen uit papier en hout te maken, zonnewijzers op te stellen, de bekende stand en situatie van het oord in het veld op papier te tekenen en hoogten en breedten af te meten, waarmee ook volwassen lieden goed bezig zijn en met name de kinderen spoedig tot de jaren des verstands bevorderd kunnen worden. Onder de oefeningen waarover je niet het hoofd breekt, kan een leraar vele gebeurtenissen die gemakkelijk begrepen kunnen worden, aan de spelenden hardop voorlezen. Dan bemerken zij dit of dat, door direct daarna opgevoerd spel en voorgenomen werk, beter dan wanneer nog zo vlijtig daarop gestudeerd was geworden.

§ 8.

Opdat echter deze kinderen des te meer vergenoegd wilden zijn, kan hun ook toegestaan worden om op geschikte voor dat doel uitgevonden schoolpaarden, met name te beschrijven als schoolcavalliers, te rijden en zo nu en dan een cavalcade op de schoolplaats of door de kruisgangen te houden. Bij welk rijspel stijve kinderen niet alleen het principe van recht- en riddermatig rijden leren, hetgeen de berijderskunst ook een goed voordeel verschaft, doch ook konden hun hogere talen (zoals de Griekse en andere), hun declinaties en conjugaties, de zinnen en regels, samen met de woorden, gemakkelijk bijgebracht en in het geheugen ingeplant worden, wanneer de riddertjes in de draf (veelmeer ook in de galop) op deze paarden moeten naroepen wat een speciaal daartoe ingeschakelde omroeper en voorzanger[12] hun voorroept.

§ 9.

Dit alles kan dan in het 12e of hoogstens in het 14e levensjaar, wanneer het tijdig is aangevangen, met God worden afgesloten. Dan zijn de karakters overeenkomstig de natuur goed voorbereid. Ten eerste, wanneer zij bij het studeren moeten blijven, niet alleen om de regels der grammatica, dialectiek en retoriek, hetgeen anders onmogelijk is, te begrijpen en zich in de taal daarna te richten; doch ook de taalauteurs in de gymnasia met nut aan te horen, brieven, geschriften en oraties te leren maken, en met elkander ook over van alles te disputeren en dergelijke, hetgeen dan de derde stelling der leer oplevert voor jongelingen van 12 tot 16 of 18 jaar. En daaruit niets anders, zijnde de vierde stelling der leer, dan dat zij als goed voorbereide studenten naar de hogescholen, om ze te vervolmaken, kunnen toegroeien, die - wanneer zij op die wijze zijn opgevoed - behalve de talen niet slechts plezier en liefde, doch ook de bron der wijsheid omvatten en daarbij voor alle deugden met gemak gewend zijn. Ten tweede, wanneer de kinderen niet slechts bij het studeren kunnen blijven, doch na de geschapen basis der wetenschap en deugden een handeling of kunsttak en handwerk moeten leren, helpen hen de vier vrije kunsten buitengewoon veel tot hun doel, om dat beter te maken, niet slechts te begrijpen, doch ook toe te passen, en menig nieuw gemak te vinden. Ja, zij kunnen ook, wanneer zij de jaren hebben volgehouden, wederom verder studeren. Hetgeen voor het algemene wezen dan de beste burgers en

[12] "praecentor".

raadsheren, net als eerder de beste ambtsdragers en gezagsdragers[13], door de zegen Gods, zal opleveren.

Toegift.

Dit in twee stellingen niet maatgevend voorgeslagen middel, is geen nieuwe methode om te onderwijzen en te leren, doch is het oeroudste proces van de oude filosofen, onze algemene leraren, overeenkomstig de natuur en naar de aanwijzing van God, door de ons in het hart geprente belangrijkste waarheden, verordineerd is; gaandeweg vele honderden jaren met groot nut in zwang gebracht en daadwerkelijk beproefd is bevonden. Want de oude filosofen, met name de Grieken, zijn niet over sierlijke kunstredes en ook niet over vervelend memoreren van de regels hoe men het verstand moet uitoefenen en gebruiken, aangevangen om hun kinderen wijs en verstandig te maken. Doch om hoge wetenschappen, moeilijke kunsten en ongewone deugden de mensen bij te brengen, zijn zij, zoals wanneer de kinderen moeten leren lopen, zonder omhaal over de daad, over het werk en over de filosofie zelf, aangevangen, en hebben zij met nederige wetenschappen, gemakkelijke kunsten en gewone deugden de basis gelegd, doordat zij in de moedertaal de rudimenten, dat wil zeggen, simpele[14] en eenvoudige proeven der werkelijke filosofie en de werkelijke vier vrije kunsten aan de kinderen hebben voorgehouden en daarmee zo hooggeleerde en deugdzame lieden opgevoed, dat de geschiedenissen ons hun lof niet genoeg kunnen beschrijven. Namelijk die, welke niet slechts vreemde talen die zij nodig hadden, zoals wij thans Frans en Italiaans, Engels, Pools en dergelijke, gemakkelijk begrepen, doch naar de rudimenten ervan ook het hoofdwerk van ieder aspect van de filosofie (de gemengde getals- en doelfilosofie[15] van alle dingen; de vermengde kennis der natuur en van de moraliteit, zoveel als indertijd bekend is geweest) zonder leraren, uit de boeken, vanzelf kunnen begrijpen. En verder ook nog, naar de mate der vier vrije basiskunsten, zoveel uit de diepte der natuur en uit de wijdte der moraliteit, met rekenschap hebben gepresenteerd, onderzocht, uitgerekend en uitgevonden, dat wij het nauwelijks kunnen begrijpen om na te rekenen (en over sommige slechts kunnen discuteren, met hoogst moeizaam uit het hoofd leren), om er maar over te zwijgen dat wij hen spoedig zouden evenaren en daarenboven ook zoveel als zij zouden uitvinden, zonder dat wij lange tijd met grote moeite en kosten, veelmeer door de goedheid der natuur dan door de leer (reden waarom ook de in onze tijd naar voren gekomen begripvollen meer respect verdienen) daartoe komen, dat wij precies datgene wat zij met gemak in het gewone wezen hebben bewerkstelligd, net zo ook wel zonder gemak kunnen uitrichten. Want de vrije kunsten doen nut aan de hand waarmee men meer dan met geweld zijn voordeel kan doen.

Het vinden echter van dat nut hebben ook de oude filosofen zelf aan de bovenvermelde vrije kunsten toegeschreven, als het middel dat 'etiam stupidus mederi', dat wil zeggen, ook ongeleide karakters[16] het hoofd recht kan zetten, reden waarom Plato, de hoofdleraar der natuurlijke en burgerlijke filosofie, voor volwassen lieden op zijn leerplek (Auditorio) dit opschrift heeft gezet: "'ουδεις άγεωμετε'ξητος εισιτω."

Niemand komt hier aan,
die niet de meetkunst kent.

De oorzaak van deze kracht bij eerder genoemde vrije kunsten is niet moeilijk te vinden. Want deze voeren dat in het schild, doch met onderscheid, eenvoudig, rechttoe rechtaan en derhalve gemakkelijker te begrijpen wat in het belangrijkste werk der natuurlijke en burgerlijke wetenschappen, of kunsten, innerlijk onbemerkt, veelvoudig en meervoudig met vermenging voorkomt.[17] Doch aangezien de veelvoudigheid en meervoudigheid zich in zekere zin ordelijk naar proportie bij de natuur en evenzo - voor zover ze geldig moeten zijn - in het algemene wezen bevinden, wordt naar al haar soorten door de eerste vrije kunst met gemakkelijke getallen, en door de tweede vrije kunst met

---

[13] "Ampts-Verweser und officialen". Een 'Verweser' is feitelijk een plaatsvervanger.
[14] "schlechte".
[15] "Zielungs-Weiszheit". Onduidelijk.
[16] "Humoren".
[17] Onduidelijk.

schijnbare doeleinden, zo goed mogelijk, helder en duidelijk aangeduid.[18] En zo worden de door de vier vrije kunsten onderwezenen, weliswaar in schijn, slechts met elementen en met rudimenten strikt en droog gespijzigd; de beide wezenlijke aspecten echter, zowel van natuurlijke als burgerlijke dingen (alleen niet zo verstopt en daarom gemakkelijker) te erkennen en uit te voeren gegeven. Welke aspecten bijeen en vermengd het belangrijkste werk bij de zorg voor de wijsheid uitmaken, die men doorgaans de wereldwijsheid pleegt te noemen, zowel bij het lagere als bij het hogere, bij de theorie zowel als bij de praktijk, van zowel natuurlijke als morele dingen, hetgeen het verdient om in een afzonderlijk werkje uitgevoerd te worden.

[18] De Duitse passage is grammaticaal gebrekkig opgebouwd en daardoor onduidelijk.

Kort ontwerp
van het middel
tot verkieslijk opnemen
van alle
kunst- en handwerken,
waarop goeddeels het welzijn
van een land berust.
Hetgeen
zonder nieuwe oplage in het land
en ook zonder kosten,
slechts op autoriteit van het hoge gezag,
zo spoedig als men wil,
aangevat en in het werk kan worden gesteld.
Onverbindend voorgesteld
door
Erhard Weigel, P.P.
directeur van de bovenbouw van de F.S.[19]

[19] "F.S.". Mogelijk wordt hier 'Freie Schule' bedoeld.

Wat een nonsens bedrijven de kalendermakers, die eigenhandig het openbare ambt van de tijdboekhouding naasten, en het niet schuwen om er de openbaar voor de hemelkunst aangestelde leraren aan te onttrekken. Dit is aan de orde. Om slechts iets daarvan aan te roeren, is het ogenschijnlijk zo,

1) Dat in het algemene noodzakelijke notitieboek van de kalender allerlei Chaldese waarzeggerij de dagen van de maand aankleven, waardoor de gewone man voor het aanduiden van de tijd (het is halfweg naar de tovenarij) en bijgeloof krachtig aangevoerd wordt en daarin net als met de publieke instemming zowel heftig als betreurenswaardig gesterkt wordt. Men mag daartegen prediken wat men wil.

2) Dat de kalenderschrijvers tegen hoge potentaten, republieken, rijken, landen, steden, naties en geslachten schimpende smaakschriften in de ganse wereld uitstrooien en ze met de deken van de onschuldige hemel openlijk bemantelen.

3) Dat zij ordelijke feest- en vieringsdagen dikwijls op ondoordachte wijze verzetten en daarmee de kerkdienaren en gemeente gek maken, of verder met de oude namen bij de maanddagen wonderlijk omgaan.

4) Dat zij verhinderen om de zozeer verlangde, zeer nuttige tijdsynchronisatie te treffen, die reeds, wanneer het kalenderwezen niet zo verstrooid, noch zo verlaten zou zijn, allang en ook ongemerkt geschied zou zijn.

## II.

Nu wordt de boekhouding van de tijd bij alle volkeren redelijkerwijze als een belangrijk fenomeen van de openbare zorg beschouwd, aangezien immers alles naar de tijd (waartoe ook zon en maan geschapen zijn) geordend moet worden. Deze zorg echter zouden de tot de hemelkunst aangestelde professoren veel liever met gezamenlijke hand aan zich onderwerpen, wanneer slechts enkelen onder de opgehoopte hoeveelheid der niet-aangestelde tijdschrijvers (uit de ephemeriden) zich van de onzin meester maken: wanneer een hoge autoriteit hen slechts zou beschermen.[20]

Welke bescherming toch zo gewis verhoopt wordt als het nut groot is, dat slechts daarvan zonder de hoogstnoodzakelijke afschaffing van dat ergerlijke wanbegin te verkrijgen is.

Want wanneer de onuitstaanbare onzin van de vanzelf groeiende kalendermakers door autoriteit van de hoge overheid gewaarborgd wordt, dan wordt niet slechts de ereglans van het land van besmeuring wederom gezuiverd; de Chaldese Baalshoogten afgedaan; het roodaltaar van Melechet afgebroken; Gods toorn - die heftig gekant is tegen algemeen bijgeloof - verhoed; en Zijn lof daarvoor in een boek dat iedereen, zonder nalaten, voor ogen moet hebben[21], waarbij bovendien hierin zeer slaperig gepeupel opgemonterd wordt en net als vers wederom ingespannen. Doch ook wordt daardoor het bovenvermelde middel tot het opnemen van alle kunst- en handwerken, waarop goeddeels de welvaart van een land berust, weliswaar niet gevonden (want ze is er reeds, men mag het niet zoeken), doch loffelijk slechts gevat.

## III.

Namelijk, wanneer de toch al, zoals voor de tijdsbepaling en dus ook voor de kunst- en handwerkvoordelen, reeds aangestelde onderzoekers (door onderzoekers wiskundigen genoemd[22]) daartoe bevestigd, geprivilegieerd en geïnstrueerd zijn geworden, dat zij een college (waaraan diverse adjuncten toegevoegd kunnen worden) gezamenlijk aanstelden, zoals door vele generaties[23] tot nu toe in China tot onzegbaar nut van het land in zwang is geweest, waarin zij zich in gezelschap en derhalve veel nadrukkelijker dan afzonderlijk en verstrooid, moesten inspannen. Niet alleen om de hemel en de tijden vast te stellen, de loop van hun sterren van oude of nieuwe soort - tot Gods eer - die de hemel telt, in ijverige communicatie behoedzaam, juist en nauwkeurig te observeren en te berekenen; jaarlijkse ephemeriden als kalender, doch van waarzeggerij gezuiverd en daarentegen met uitvoerige natuur- en zedenmatige herinneringen gespekt te schrijven, die onder gepaste privileges van de hoge

---

[20] Onduidelijk.

[21] De zin loopt niet.

[22] "von μανθανειν sciscitari forschen Mathematici genant".

[23] "seculis".

overheid in het land tot nooddruft, zoals tot dan toe, verbreid kunnen worden, doch het zich ook gelegen laten zijn, want eventueel het daarbij te verhopen overschot der heffing, na aftrek van de onkosten, tot nog verder goeds en een gewis daaropvolgende hoge roem van het land, op allerhande natuur- en kunstexperimenten getrouw aan te wenden; en aan de kunstenaars en de handwerkslieden daarvan hetgeen uitgebracht is, met bericht een deel te geven en daardoor, zoals anders ook door algemene meet- en rekengronden waarop alle kunsten zijn ingericht, hen in hun werkaangelegenheden te leiden. Zoals de inspectie betreffende de kwesties rond kunst en arbeid daarom mede aan het college zou kunnen worden opgedragen.

## IV.

Daardoor zouden vele dwalingen opgeheven, en hetgeen hier en daar op veel vlakken lange tijd ontbroken heeft, verbeterd worden, en zou ook de anderszins mogelijk onherkende nonsens van de handwerkslieden, aan de hoge overheid tot goede remedie zo goed mogelijk voorgedragen kunnen worden. Ja, door dit middel zou ook gaandeweg een goede vriendschap en vertrouwelijkheid tot heilzame communicatie bij de kunst- en handwerkslieden gesticht worden, en zou met name ook behouden worden dat zij zich in hun conversatie veel meer rekenschap gaven dan anders. Tot slot zou, zoals eenieder handwerk of kunst met meer nut moet worden ingericht, dikwijls ook in bijzijn van de oudsten daarvan oprecht overleg gepleegd worden. Hetgeen alles, als tot lof van de ware meester van alle kunst en wijsheid, dus tot het opnemen zelf van de kunst, vervolgens tot welvaart van het ganse land door Gods hulp gewis zou aanslaan.

## Toegift.

Ieder voorstel is alzo opgebouwd, dat iedere heer het in zijn land voor zichzelf in praktijk kan brengen, en op zijn minst de onzin van de Chaldese waarzeggerij door verhindering en verbod van de tot dan toe ingevoerde heidense kalender uit de weg kan ruimen. Het zou echter veel beter zijn, wanneer veel provincies, of ook een gans rijk, een gans deel der wereld, voor allen de gezamenlijke christenheid, aan de beste God de eer zouden willen geven om de kalender op zijn minst op dit vlak eensgezind in te voeren; dat slechts de beschouwing van de werken van God benevens de burgerlijke instellingen van bepaalde tijdstermijnen die bij vieringsdagen of bij bepaalde handel en wandel verordineerd worden, met aanvoering van de bij de stand en loop der sterren hier en daar zich presenterende opmontering tot lof van de Schepper zou kunnen worden aangezet.[24] Want gewis, net zoals de heer van hemel en aarde om ons en geen andere schepselen te bevallen, de zo grote heerschappij over onze hoofden en daarin zovele fraaie sterren voorstelt en deze onvermoeid, met zo wonderbare wisseling, rond het middelpunt der wereld, dat ons tot woning is ingeruimd, rondvoert, hetgeen Hij voor zichzelf in het geheel niet nodig heeft, en ons intussen - wij mogen daaraan denken of niet - uit lankmoedigheid niettemin immer alle nooddruft verschaft; alzo zal Hij, als een overvloedige, goed menende en goeddoende heer en vader duizendmaal aldus toespreken, liever zien, wanneer wij zijn vriendelijkheid en goedheid zelf van Zijn hand met dankbaarheid en vooruitziende gelatenheid op hem ontvangen; dan met bijgelovige aanbidding van de kalender, geluk en ongeluk de aspecten der planeten danken, die ons toch, ja, wij onszelf, zo dikwijls bedriegen, wanneer wij menen dat hun door ons aan hen toegedichte kracht der invloed het aldus geregeld had.

En hoe is het mogelijk, dat men vooruitziend kan geloven, dat geluk en ongeluk zelf van God komen, als van de heer der wereld, wanneer in de kalender iedereen eraan gewend wordt om de heerschappij aan de planeten toe te schrijven en te geloven - hetgeen de praktijk vermag - dat de planeten heren zijn over het teken van de Dierenriem. Nu is er weer dit of dat teken in de horoscoop van het kwartjaar en aldus zou de planeet de heer moeten zijn die thans de weersomstandigheden veroorzaakt en het andere geluk uitdeelt, na de komst van de op hem doelende eerbiedige aspecten. Alsof het daarmee verontschuldigd wordt, zou de heerschappij slechts aan de planeten verleend zijn, en niet zonder de wil van de monarch aan hen opgedragen of onvermijdelijk toegedaan. Dan kan de gewone man toch niets

[24] Onduidelijk.

anders daaraan ontlenen, dan dat de planeten niettemin heren zijn. En zo vereren de burgers en de boeren ze ook als heren, hoewel zij weten dat ze niet de grootste heren zijn. Wie zou nu niet merken, dat door de kalenders de gewone man tot de weg der schadelijke afgoderij wordt verleid? Tegen welke weg derhalve alle openbare hemelleraren van hun oord zeer ijverig en weliswaar niet zonder reden immer geprotesteerd hebben.

Een uitzondering:

Van degenen die tot nu toe met het maken van kalenders een stuk brood hebben verworven en verder geen ambt hebben, en ook geen andere levensmiddelen kennen, konden zij die een goede getuigenis hebben bij de arbeid, doch zonder het waarzeggen, zo lang onder de leiding van het voorgeslagen college gelaten worden tot zich een andere gelegenheid voor hen voordoet. Die goed kunnen rekenen en zich in het observeren, zoals de heer Kirch te Leipzig, vlijtig betuigd hebben, konden aan het college worden toegevoegd[25] en daarin aan het werk worden gezet. Doch liederlijke kalendermakers, zoals ook die in ambten toch al hun inkomen hebben, zouden redelijkerwijze op hun ambt worden gewezen en van een dergelijke zorg, die hun zeker niet is aanbevolen, vrijgesproken.

[25] "dem Collegio adjungirt".